

XIV. YÜZYILDA YAZILMIŞ DEĞERLİ BİR TIP ESERİ

EDVÎYE-İ MÜFREDE

MUSTAFA CANPOLAT

Türk tıp tarihi üzerine bugüne kadar yapılan araştırmaların yetersizliği acı bir gerçektir. En eski tıp metinlerimizden başlayarak ülkemizde tıp biliminin geçirdiği evreler, batıdan ve Arap bilginlerinden neler abndığı, bunlara neler eklendiği, halk hekimliği ile tarihî tıp bilimi arasındaki ilişkiler, henüz bu konu üzerinde ciddiyle ve bilgiyle çalışacak tıp tarihçilerini beklemektedir*.

Bu konuda tıp tarihçileri kadar filologları da bekleyen bir görev vardır: En eski eserlerden başlayarak Türk tıp tarihi metinlerini yayınlamak, bu metinlerdeki kelime hazinesini ve dil özelliklerini araştırarak tıp tarihi araştırmalarına yardımcı olmak.

Bu makalemizde, Osmanlı alanında yazılan ve bugüne kadar en eski Türkçe tıp metni olarak bilinen Edviye-i Müfrede üzerinde duracağız.

EDVÎYE-İ MÜFREDE'NİN XIV. YÜZYIL

TIP ESERLERİ ARASINDAKİ YERİ

xiv. yüzyılda Osmanlı Türklerinde tıp biliminin büyük bir gelişme gösterdiği bilinmektedir. Bir yandan doğru bilginlerin eserleri Türkçeye çevrilirken bir yandan da yarı telif yarı toplama sayılabilecek eserlerin yazıldığı görülmektedir. Bildiğimiz ilk çeviri eser Müfredât-ı İbn Baytar Tercümesi (İst. Üni. Kitaplığı T. 1204)dir. Çevireni bilinmeyen bu eser, Aydınogullarından Umur Bey'in (1340-1348) emriyle, xiv. yüzyılın ünlü botanik bilgini İbnü'l-Baytar'ın *Kitâbu'l-câmi' fî'l-edviyeti'l-müfrede* adlı eserinden kısaltılarak Türkçeye çevrilmiştir**.

* Burada, tıp tarihi alanında bugüne kadar değerli eserler vermiş olan Dr. Osman Şevki Uludağ, Dr. A. Adnan Adıvar, Dr. Rusçuklu Hakkı Uzel, Prof. Dr. Feridun Nazif Uzluk, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ve Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun çalışmalarını anmadan geçemiyecğiz.

** A. Adnan Adıvar: Osmanlı Türklerinde İlim (II. baskı) İst. 1970, s. 13.

Müfredat-ı İbn Baytar Terümesi'nden sonra Türkçe olarak kaleme alınan ve tarihi bilinen ilk eser *İshak bin Murâd'va. Edviye-i Mü'rede'sidir*. Eserin adı gördüğümüz bütün nüshalarda farklı şekillerde gösterilmiştir. Nüshalar üzerinde bilgi verirken bu konu üzerinde duracağız. A. Adnan Adıvar, eseri *Havass-ül-edviye* diye adlandırmakta ve şu bilgiyi vermektedir: "*Osmanlı Türkleri tarafından yazılan ilk tıp eserinin Havass-ül-edviye adıyla tshak bin Murad adında biri tarafından derlendiğini sanıyoruz (bkz. Fatih Millet Kütüphanesi Tıp No. 109; Paris Bibi. Nat. Man. Turcs A.F. 170). Bu kitap 792 (1387) (?) yılında "Gerede kalesinin katında ve Erkoğ dağında cem"* olunmuştur. Eserde bir takım ilâçların etkileri kısaca ve bayağı bir yoldan anlatılmaktadır. Bilgilerinin büyük bir kısmının Zeyneddin bin Ismail-ül-CürcanVnin eseri olan *Zahire-i HarezmsahVden* ve bir de *İbn Sina'nın Kanuncundan* alınmış olduğu görülür. En çok rastlanan hastalıkların tedavisinden de kısaca bahseden bu yazara dair bildiğimiz bir şey yoktur."*

Yine xiv. yüzyılda kaleme alınan tıp eserlerimizden biri de *Kâmilü's-şmd'a'dır*. (Bursa, Hüseyin Çelebi Kitaplığı, Tıp No. 2). Yine Adnan Adıvar'ın verdiği bilgiye göre** bu eser 384 (994) yılında ölen Ali bin Abbas bin El-Mecusi'nin Kâmil-üs-sınâat-üt-tıbbiye (yahut Kitab-ül Meliki) adlı eserinin sağlık bilgisi ve hastalıkların tedavisi üzerine olan ikinci kısmının üçüncü makalesinin 34. bölümüyle dördüncü makalesinin ülseler, çiçek ve kızamığa dair 5. bölümünün bir kısmını içine almaktadır. Eserde yazılış tarihi yoktur. Vakıfkaydından 857 (1453) yılında Timurtaş Oğlu Umur Bey tarafından vakfedildiği anlaşılmaktadır. Adıvar, bu vakıf kaydına ve eserin Türkçesinin üslup ve imlâ bakımından daha eski bir zamana benzemesine göre, tercümenin XIV. yüzyılda yapılmış olduğunu kabul etmekte ve "*Şu halde bu eser de yukarıda söylediğimiz Havass-ül-edviye kadar eski, belki ondan daha önce Türkçe yazılmış bir tıp kitabı olacaktır.*" demektedir.

Muharrem Ergin ise: "*Nüshamızda Temürtaş Oğlu Umur BeyHn, (857) tarihini taşıyan vakıf kaydı vardır. Fakat bu tercümenin dili, nüshanın imlâsı, kâğıdı, yazısı açıkça gösteriyor ki, eser çok daha eskidir. 14. asırdan evvele ait olduğuna muhakkak nazarı ile bakılabilir.*"***

* Aynı eser, s. 16.

** Adnan Adıvar, sözü geçen eserde kütüphane yeri olarak "Bursa Ulucami Kitaplığı 2" vermekte ise de, Muharrem Ergin bu yanlış düzeltmektedir. M. Ergin: Bursa Kitaplıklarındaki Türkçe Yazmalar arasında, TDİD, C.IV..S. 1-2, s. 123.

*** Aynı makale, s. 123.

XIV. yüzyılda yetişmiş büyük bir tıp bilgini de Hacı Paşa adı ile bilinen *Celâlüddin Hızır*'dir. Hacı Paşa, Arapça olarak yazdığı eserleri dışında *Kitâbü's-sa'âde vel-ikbâl 'alâ erba'a ahval* adlı Arapça eserini kısaltarak *Müntahab-ı Şifâ* adı ile Türkçeye çevirmiştir. Yine bu eserin *Teshîlu's-şifâ* adı ile yapılmış biraz farklı bir çevirisi daha vardır.

Müntahab-ı Şifâ'nın Edviye-i Müfrede ile birlikte istinsah edilerek tek bir kitap gibi kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden eserin Malatya ve Bursa nüshalarında ilk kütüphane kayıtları yanlıştır. Muharrem Ergin de sözü geçen makalesinde bu karışıklık yüzünden, her iki eserin de İshak bin Murâd'a ait olduğunu sanmıştır *. Kütüphane kaydında ise tek kitap olduğu sanılarak Müntahab-ı Şifâ adı ile gösterilmiştir.

EDVİYE-İ MÜFREDE'NİN NÜSHALARI

1. Malatya nüshası (Malatya Genel Kütüphanesi 1196-1) Yazmanın ilk 77 varagında Edviye-i Müfrede, daha sonraki 188 varagında Müntahab-ı Şifâ vardır. Her iki eser de aynı kaleminden çıkmıştır ve müstensihî Muhammed al-Zencerî'dir. istinsah tarihi 954 (1547)dir. Harekeli nesih kullanılmıştır. Bu nüshada kitap ismi metin dışında ve sonradan yazıldığı belli olan "kitâb-ı müntahab-ı Şifâ ve kütübün ahar min mu'teberânı't-tıb" şeklinde gösterilmiştir.

2. Bursa nüshası (Haraçcıoğlu Kitaplığı No. 1134). Bu nüshada da Edviye-i Müfrede, Müntahab-ı Şifâ ile birlikte bulunmaktadır. Edviye-i Müfrede ilk 55 varak içersindedir. Bundan sonraki 136 varak içersinde de Müntahab-ı Şifâ vardır. İstinsah tarihi 1083 (1672) dir. Kütüphane kayıtlarına her iki eser bir tek isim altında Müntehab-ı Şifâ, müellif adı ise İshak bin Murâd olarak geçmiştir. Bu nüshayı gören İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi öğretim üyesi Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu da "Anadolu'da Türkçeleşme Cereyanları ve Türkçe ilk tıp yazmalarındaki terimler" başlıklı bildirisinin dip notlarında ** soru işareti ile kütüphane kayıtlarındaki hatayı tekrarlamıştır.

3. Topkapı nüshası (Topkapı Kitaplığı, Revan kısmı No. 1693). Bu numarada kayıtlı bulunan Takvîmü'l-Büldân adlı eserin arkasına eklenmiş eksik bir nüshadır. 85b-112 a arasında baştan *kavun* maddesine kadar (Malatya nüshasında 32b'ye kadar) olan bölümü içine almaktadır. Edviye-i Müfrede kitaplık kayıtlarına da geçmemiştir. Nüsha oldukça yenidir. Yazısından,

* Aynı makale s. 117.

** VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957, Ankara, 1960, s. 25-35.

kâğıdından XIX. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Eserin dili de Malatya ve Bursa nüshalarına göre oldukça değişiktir. Bir takım eklemeler, çıkarmalar, yanlış anlamalar dikkati çekmektedir. Birçok eski kelimeler XIX. yüzyıl Osmanlıcasına çevrilmiştir.

4. Ali Emiri nüshası (Millet Kütüphanesi Tıp Yazmaları No: 109). XIX. yüzyılda güzel bir harekesiz rık'a ile yazılmıştır. 77 varak tutmaktadır. Her sahifede 17 satır vardır. Kütüphane kayıtlarına eser *Kitab-ı Edviye-i Mü/rede* adıyla geçmiştir. A. Adnan Adıvar'ın gördüğü bu nüshadır. Eser üzerinde kurşun kalemle yazılmış olan *Havass'ül-edviye* adı da Adıvar tarafından eklenmiş olacaktır. Yeni bir nüsha olmasına karşılık Malatya nüshasına en çok uyan ve ondaki bazı yanlışların düzeltilmesinde yardımcı olabilen bu nüshadır.

5. Paris nüshası (Bibliothèque Nationale A. F. 170). Bu nüsha da Mün-tahab-ı Şifâ ile birlikte bulunmaktadır. 260 varak tutan yazmanın la-188a varakları arasında Mün-tahab-ı Şifâ bulunmakta 188b'den itibaren Edviye-i Müfrede başlamaktadır. Bu nüshada eser ismi yoktur. İstinsah tarihi Mün-tahab-ı Şifâ'da 16 zî'l-ka'de 900 (8 ağustos 1495) olarak gösterilmiştir. Henüz bu nüshayı görmek imkânını bulamadığımız için Blochet katalogundaki bilgileri vermekle yetiniyoruz *.

6. Gotha nüshası. Pertsch katalogunda ** tanıtılan bu nüshanın ismi "Müntahab-ı Şifâ" olarak verilmektedir. Ancak ilk ve son sayfalar sonradan eklenen notlarla dolu olduğu bildirilen bu nüshada eser adının metin içersinde mi geçtiği, yoksa bu notlar arasında mı bulunduğu belirtilmemiştir. Büyük bir ihtimalle aynı yüzyılda yazılmış olan Hacı Paşa'nın Mün-tahab-ı Şifâ'sı ile karıştırılarak sonradan bu ad verilmiştir. Eserin nüshaları genellikle Mün-tahab-ı Şifâ ile birlikte bulunduğu için sonradan ayrılması ile üzerindeki isim öylece kalmış da olabilir.

Bu nüshanın yazılış tarihi olarak 790 (1388) verilmektedir ki bu da yanlış olsa gerektir. Belki de tarih kısmındaki bir okuma güçlüğü bu yanlışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Öteki nüshaların hepsinde de yazılış tarihi 792 (1389-90) olarak metin içersinde verilmiştir. Eserin katalogda kısaca anlatılan kapsamından Edviye-i Müfrede'den başka bir metin olamayacağı kesin

* E. Blochet: Catalogue des Manuscrits Tnrc», Paris 1932, T.I, p. 70.

*• Dr. Wilhelm Pertsch: Die Orientalischen Handacriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha, zweiter Teil: Die türkischen Handschriften, Wien 1864, s.99, no. 113.

olarak anlaşılmaktadır. Nüsha tavsifimde istinsah tarihi de gösterilmemiştir. Henüz görmek olanağını bulamadığımız bu nüsha hakkında şimdilik daha fazla bilgi veremeyeceğiz.

EDVİYE-İ MÜFREDE'NİN ADI

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere elimizde bulunan nüshaların hiçbirinde eser adı açık olarak bulunmamaktadır. Kütüphane kayıtna ise ya birlikte bulunduğu Müntaḥab-ı Şifâ adı ile ya da sonradan takılan ve metin içersinde bulunmayan adlarla geçmiştir. Tanıklariyle Tarama Sözlüğü için Topkapı nüshası Hüsamettin Yazar tarafından taranmıştır. Burada eser adn Edviye-i Müfrede olarak alınmıştır. Muharrem Ergin de nüsha tarmtasıda eserin adını Edviye-i Müfrede olarak kabul etmiştir. Esere bu adın verilmesine sebep, giriş bölümündeki şu sözlerdir: *"Ammā ba'du müsevvid-i beyaz ve alıkar-ı Hbâd İssaḥ bin Murâd aşlafid'llâhu şânehu diledi ki bu illerde bulunur ve dahi Türki dilinde adı bilinür Edviye-i müfrede-i cem edüp bu beyâiçindesevâdağetüre."*

Yazar adının hemen yanında ve eser adının zikredilmesi beklenen yerde bulunan bu kelimeleri hiç olmazsa şimdilik eserin adı olarak kabul etmek en doğru hareket tarzı olacaktır. Eserin konusu incelendiğinde en uygun ismin de bu olacağı görülecektir.

ESERİN KONUSU VE KAPSAMI

Edviye-i Müfrede'yi başlıca dört bölümde incelemek mümkündür. Gerçi eserin girişinde müellif her ne kadar iki kısım olduğunu söylemekte ise de, sözü geçen ikinci bölümden sonra Zeyneddin bin İsmailül-Cürcanî'nin eseri olan Zahîre-i Hârezmşâhî'den ve İbn Sinâ'dan naklen verilen makaleler esere eklenmiştir. Metnin sonuna eklenen Arapça-Farsça-Türkçe terimler sözlüğü ise IV. bölüm olarak kabul edilebilir.

Adnan Adıvar'ın: "Bilgilerinin büyük kısmının Zeyneddin bin İsmailül-Cürcanî'nin eseri olan Zahire-i Harezmsahi'den ve bir de İbn Sina'nın Kanun'undan alınmış olduğu görülüyor." şeklindeki hükmü, esere sonradan eklenmiş olması mümkün olan 3. bölümdeki makaleler dolayısıyla olsa gerektir. Eserin gerçek kaynakları ise daha derin araştırmaları gerektirmektedir.

Şurasını da belirtmek gerekir ki, gerçek bir bilim anlayışı taşıyan îşâk bin Murâd, zaman zaman faydalandığı kaynakları belirtmekten kaçınmamış-

tır: "Muhammed bin Zekeriyâ eydür" (7b), "işbu nakil Zikörizos-ı hakim naklidür" (18a), "Bu bâb Zahîre-i E'târezmşâhi'den nakl olunmuştur" (62a), ((<uU 4)l İT-j L*. Jp Jİ ° ^ J I ^ . J Ü I ^ 5iT j * D (64b), "MüşeUeşe-i Yûsufiyye ki Ebû Yusuf rahmetu'l-lahi 'aleyhi kendüyiçün düzer ve içermiş" (66b), «<L)ljJ-l JL* Jp OL-iVI J*2İ t-jbS" ^y >»JL-l «iÜ* J» (66b).

Aşağıdaki örnek, eserin bir tek kitaptan çevrilmeyip, bir derleme toplama ve yeniden değerlendirme olduğunu göstermektedir: "*Ba'zı kitâblarda hamir yerine sığır yağı deyüpdürler, ba'zısında bal demişler, üçü daği aşşıhdur, fâyide eder.*" (18a)

Yine 23b'de söğüt maddesinde verilen bilgiler İshak bin Murâd'm kendi buluşu olarak gösterilmektedir ki, onun tıbbaya yenilik getiren bir bilgin olduğunu göstermesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca böyle bir buluştan söz ederken kullandığı alçak gönüllü üslup da dikkati çekicidir: "*Ve daği kerrat ile tecrîbe olunmuşdur ve bu nesne tıbdan taşradur, kaçan bir kişünin endamında baş çıksa ve çılcduğı yerün eti yense aña 'arabça "ekile" derler ve pârsice "hüre" derler ve türkçe "kesme" ve "göyündürme" derler. Bir niceler anı tlzkereyile keserler arıdur (lar), bir niceler demür dağlamağuyile dağlarlar. Amma anda kesilmedük ve göyünmedük birfyabbe defilü nesne kılsa gerü endama yayılır. ikiledin kesmelü ve göyündürmelü olur. Amma bu deva bu zaHfden yadigâr olsun, Jtaçan ol rene bir gevde(de) belürse ve ol çıban yeri kararsa biraz hamirfetil gibi eyleyeler, andan halita gibi edüp ol çıban üzerine fcoyalar, ol çıban halka içindefaala; andan bir aç kişi ol çıban üzerine tüküre ve ol halkanun içine söğüt külin tılduralar. Şöyle ki söğüt çıbuğmun tıcabın soyalar, bir arıca yerde koyalar, ol çıbuğı yakalar ki ayruk nesne İtarışmaya; andan ol küli bir arıca bezden geçüreler, daği ol çıban üzerine ol küli dökeler, ol şayru eti yeye, nesne komaya, sağ et esen kala, tekrârıyla hoş ola. Kesmekden, göyündürmekden kurtıla.*"

I. Bölümde (1a-46b) alfabetik sıra ile tek başına ilâç olarak kullanılabilecek bitkiler, yiyecekler, içecekler, başka maddeler bir sözlük düzeni içerisinde verilerek, kısaca bunların özelliklerinden ve hangi hastalıklara iyi geldiklerinden, zararlarından ve bu zararların giderilmesinden söz edilmektedir.*

• Eserin girişinde "evvel kısım bu otları zıkr eyler" denilmektedir. Buradaki ol 'ilâç, deva' kelimesi, metnimiz hakkında bilgi veren bir takım kaynaklarda bugünkü anlamı ile alındığından sadece otlardan söz ettiği sanılmaktadır.

Burada sırası ile aşağıdaki maddeler bulunmaktadır: ebem gömeci, dilkü üzümü *, it boncuğu, etler (at eti, balık eti, beduus, tavuk eti, serçe, dilkü eti, sırtlan, ayu, çil eti, sığır eti, oğlak eti, koyun eti, keçi eti, deve eti, gügercin eti, geyik eti), etmek (arı tahıldan, hamirsüz etmek, katâyif, beksimâd, arpa etmeği, pirinç etmeği, taru etmeği), odun otı, arpa, erük, amrüd, yüzerlik*, üzüm, isfinâh, ısırgan diken, eşek turpı, uşnan, ağaç kavunu, oğlan aş, ağuş ağacı, eftümün, eğir, ekren, aluç, ılğun, ılğun yemişi, alma tatlısı, yılan boncuğu*, iğde, ikilül'-melik, encir, anısün, eyit, ayran, ayva, pâpâdye, badem, badıncan, bal, badırık, pirinç, biryân, besbâse, besfâyic, buğday, bakam, beg borki, böğrölce, böğürtlen, belâdır, belâdı kemmûn, baldırı kara, balasan, benefşe, peynir, büre, büre-i ermeni, püy, tebâşir, tohmegân, turp, tarhun, teke sakak, temür hindi, tut, tütüyâ, şirmün, çörek otı, çoğan, çakır diken, çiğdem, çögündür, çınar, cevz-i büyâ, hınâ, hardal, hurma, haşhaş, hatmi, hıyar şenber, hıyar, dâr-ı fulful, dârçinî, dobalak, dudak otı, destenbüy, deniz köpüğü, dilkü taşığı, demür diken, duz, zefni, râzyâne, râsuht, rişte, zâc, zerdâlû, zernîh, za'ferân, zift, zencebil, zeyt, zeytün, südler (at süti, eşek südi, deve südi, sığır südi, avrat südi, koyun südi, keçi südi), südlügen, süci, sirke, sarımsak, sarmaşık, soğan, şakız, söğüt, sinirlice ot, söğölme, su kerdemesi süsen, simsim, şam sakızı, şeftâlû, şekâkul, şeker, şalgam, şenhiyâr, şirügan, şabun, şabır, şaru boya, sığır dili, sığır kuyruğı, sandal, zaymurân, taru, tîrfil, taţranbü, tortalın, zayyân, akır karha, uşfür, anber, ûd, ğârikün, ferfiyün, fıstık, fulful, finduk, kabak, katır kuyruğı, kadın tuzluğu, karbüz, kurut, koruk, kuru üzüm, kuzgun otı, kızıl iğde, kasnı, katran, kâmiş, kuduz taşığı, kanbil, kavak, kavun, kâsnî, kebâbe, kebere, kepek, kerâviyâ, kesirâ, küjen, kerefes, kerdeme, kestene, kişniç, keşür, gil-i ermeni, gil-i bemhür, gül, kelem, kemmûn, kendenâ, kene tohumu, gündür, kenevür, kâşim, köknar, kehrübâ, güyegü otı, kündüs, kübbâd, mârül, mazü, mercan bedeli, mâş, mahmude, mercüme, niüşg, mûm, mersin, nârenc, nâr, nebat, nohud, nişeste, nuşâdır, na'nâ°, neft, nilüfer, vesligün, venbel otı, helyün, hindistân kozı, yağ, yâlikî eyreltü, yağ (arslan yağı, eşek yağı, balık yağı, dilkü yağı, sığır yağı, tonuz yağı, kaz ve ördek yağı) yaban hıyarı, yonca, yumurda, yund dişi, yantak, yosun, yoğurt.

Birinci bölümün sonunda sırası ile hastalıklar alınmakta ve bunlara verilecek devalar yanlarında zikredilmektedir (43a-46b). Birinci bölümün hastalık

* Bu maddelerin alfabetik sıraya uymamalarının sebebi, müstensih tarafından değiştirilmiş olmalarıdır. Doğru şekilleri: dilkü üzümü = it üzümü, yüzerlik = üzerlik, yılan boncuğı = ilan boncuğı olmalıdır.

adlarına göre dizini olmaktadır. Burada da aşağıdaki maddeler yer almıştır: baş ağrısına, şovuktan olana, tulûn ağrısına, kulak ağrısına, göz ağrısına, kulak dibinde olan şişe, ru'âficûna, ağız ağrısına, ağız koğuşma, diş ağrısına, boğaz ağrısına, boğazdan kan geldüğine, öksürüğe, domagıya, yürek ditremesine, zâtü'l-cenbi rencine, talak ağrısına, fâlic ve lakve ve bunlara benzer nesnelere, kulinca, istiskâya, şarulık rencine, nemle ve humre ve âteş paresi ve buña benzer nesnelere, ziyânlu cânever sokduğma, ağulu nesneler yeyene, nazleyiçün, uyuza gicige, kan geldüğine, kanndağı kırtları kıran nesneler, karın, geçürür nesneler, karın bağlar nesneler, karında issi hıkları sürer, karından sovuğ, fütleri sürer, bevâsir rencine, od göynüğüne, issi şişlere yakı, şovuk şişlere, şusalık getüren neşeler, şusalık gideren nesneler, ta'âm arzûsın getüren, cimâ' arzûsın getüren, cimâ' arzûsın gideren ve erlik şuyın kurudan, eğer bir kişi dilese ki düşi azmaya, sidük ve hayz sürer nesneler, yel eyleyen nesneler, yel sürücü nesneler, issi sıtmalara yarayan nesneler, şovuk sıtmaya yarayan nesneler, içegüden kan ki boğazdan gele, bögrekde kavukda su yolında taş bitene, hanâzir basma yarayan otlar, bel ağrısına yarayan otlar, kusmak tururan nesneler, nazleye ve diş ağrısına yarayan otlar, zahîr içün, ekile renciciyiçün.

II. Bölüm (46b-62a), "İkinci kısım ki müstemildür tıbbim 'ameliesine ki mu'taşardur mu'âleceden" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde hastalıkların sebebi, teşhisi ve tedavi yolları anlatılmaktadır. Çeşitli hastalıkları gruplandıran dört makaleyi içine almaktadır: Makâle-i evvel şüdâ' ve şakîka ve devâr mu'âlecesin ve sebebin ve 'alâmetin bildürür". Birinci makalede şu hastalıklar hakkında bilgi vardır: baş ağrısı, sersâm 'illeti, uykusuzluk 'illeti, katı uyumağ, sekte, teşennüc 'illeti, "ikinci makale şol 'illetleri beyân eder ki adamun yukaruğı yansında ola, her 'uzvında ferdin mahşüş ola." başlıklı ikinci makalede şu hastabklar yer almaktadır: nâzle, tanîn, ru'âf, dil ağnsı, boğaz ağrısı, veremü'r-riye, qarhatu'r-riye, eş-şûşa, ziyku'n-nefes, hafakan, nefeşü'd-dem, gâşî, mağaz ya'nî bağarsuklarda sancu olmağ, fuvâk, göbek borusı heyza, zahîr, kulunç, bağır ağnsı, istiskâ, talak ağnsı, yarağan. *Üçüncü makale şol hastalıkları bildürür ki kişinün aşağı yansında olur" başlıklı üçüncü makalede şu hastalıklar yer almaktadır: bögrek ağrısı, emrâzu'l-meşâne, emrâzu'l-mak'ad, hurucu'l-mâi min el-ka-zîbi, ifrâtu't-tamşi ve zafu'l-bâhi, nıkrîs ve vecî'a'l-mefâşil ve ırku'n-nisâ. "Dördüncü makale tenün taşında olan 'illetleri ve ısıtmalan beyân eder" başlıklı dördüncü makalede şu hastalıklar yer almaktadır: sa'fe ve cüzam, beheğ, hikke ve cereb (uyuz ve gicik), haşbe ve cüderî (çiçek çıkarmak), şişler, seretân ve hanâzir.

III. Bölüm (62a-74a). Bu dört makaleden sonra "nabız bilmek" başlıklı küçük bir parça, sonra da "bâb" başlığım taşıyan yeni bir bölüm gelmektedir. "Bu bâb Zahîre-i Hârezmşâhî'den nakl olunmuştur. Pîrlerûn mizacın beyân eder" diye başlayan bu bölümde ihtiyarlık, insanı çabuk ihtiyarlardan sebepler, her zaman sağlıklı yaşamak için uyulması gereken kurallar anlatılmaktadır.

Daha sonra -IJP ﴿ل î-j L- J﴾ <J I ^ ^ JtJl ^ £ l l j* başlıklı yeni bir makale gelmektedir. Bu bölümde önce sağlıklı yaşamının sırlarını anlatan Arapça bir manzume, bunun arkasından ma'rifet-i aqvâl-i ahlât-ı erba'a başlıklı Farsça bir parça gelmektedir. Burada bir hastalığı ahlât-ı erba'a'dan (kan, balgam, şafrâ, sevdâ) hangisinin meydana getirdiğini gösteren belirtiler anlatılmaktadır.

Üçüncü bölümün sonu ilm-i bâh ile ilgilidir, cimâ konusu ele alınmakta, faydaları, uygun zamanı, vücuda zararları anlatılmakta, bâh'ı engelliyen sebepler, bâh artıran sebepler, yiyecekler, bâh artırıcı mürekkep ilaçlar (macun reçeteleri) üzerinde uzun uzun durulmaktadır.

IV. Bölüm, (74b-77a) Arapça-farsça-Türkçe bir terimler sözlüğüdür. "Zîkr-i esmâ-i emraz bir ıstılah lügati" başlığını taşıyan bu bölümde hastalıklar, anatomi, meyveler, sebzeler ve eşyalarla ilgili 250 maddelik bir sözlük bulunmaktadır.

Yukarıda özet olarak vermeğe çalıştığımız kapsamından da anlaşılacağı üzere Edviye-i Müfrede, çağının tıp anlayışını yansıtan, bilimsel değeri yüksek bir eserdir. Aynı yüzyılda yazılmış olan Hacı Paşa'nın Müntahab-ı Şifâ'sı ile karşılaştırarak olursak, Edviye'nin bilimsel yanının çok daha ağır bastığı dikkati çekecektir. Müntahab-ı Şifâ'da bilimsel veriler yanında hurafeye de oldukça yer verildiği, bir takım dualar, tılsımlar, muska formülleri ile hastalıkların tedavisine çalışıldığı dikkati çekmektedir. Edviye-i Müfrede'de ise hurafeye en küçük yer verilmeyişi eserin belirgin özelliğidir. Edviye'nin bir sözlük şeklinde hazırlanmasının dikkate alınarak, birinci bölümün sonunda hastalıklara göre bir dizin verilmesi ve nihayet IV. bölüm olarak adlandırığımız terimler sözlüğü, eserin bilimsel değerini artırmaktadır.

Hayatı hakkında hiçbir bilgi bulamadığımız ve Edviye-i Müfrede'den başka herhangi bir eseri bulunup bulunmadığını da bilmediğimiz îşâk bin Murâd, yalnız büyük bir tıp bilgini olarak değil, aynı zamanda metodolojiyi ve bilimsel verileri halka indirmesini çok iyi bilen usta bir yazar olarak da çağdaşları arasında sıvrılmaktadır.

Edviye-i Müfrede'niu kelime hazinesi oldukça zengindir. Birinci ve ikinci bölüm için verdiğimiz listelerden de anlaşılacağı üzere pek çok bitki, hayvan, yiyecek, hastalık ve insan vücudu ile ilgili kelimeler, terimler bulunmaktadır. Ayrıca madde başı olan birçok kelimelerin yanında, kullananlarca, terimin yaşamakta olan, ya da o bölgede bilinen karşılığı yazılmıştır ki, dil araştırmaları bakımından son derece faydalı olacaktır: besfâyic = yaz kış göğcesi, tohmegân = semiz ot, destenbüy = şemme, demür dikenî = dadaş, zift = kara sakız, söğülme=kebap, su kerdemesi = cücer, sabır = şan ezdi, sedef = makdenüs, şaru boya = zerde cev, tormalan = göbek, 'uşfür = diş budak, kuzgun otı = karga kozı, küjen = kızılıçık, kerefes = fena kokar, kerdeme = şu teresi, kendenâ = pırasa ot, gündür = beyaz günlük, kenevür = kendir v.b.

Şimdilik, Edviye-i Müfrede'nin tenkidli basımını ve tam bir sözlüğünü hazırlamayı daha sonraya bırakarak, eserin kapsamı konusunda okurlara daha iyi bilgi vereceğini umduğumuz metin parçalarını (Malatya nüshasına göre) ve özellikle dil çalışmaları bakımından büyük bir önem taşıyan IV. bölümün tamamını vermekle yetineceğiz.

METİN

I

(1b) El-ḥamdü li'llâhi ḥainden mütevâliyen ol ḥamîd ü me'îd çalaba ki ögmeklik anıundur ve şükren mütevâliyen ol gafûr u şekûr Tañrıya ki şükürlenmek aña yaraşur. Hâlik-ı ḥalq ve râzık-ı 'ibâddur. Kullarını yaratdı ve dürlü ni°metlerle besler. 'Alîmdür 'ilmini bildürür ki L4JO «• L*» ji l * i l —LPJ

ve ḥakîmdür ḥikmetini öğredür ki 4.*-S\,sOl OLo-aJ U -J I -LJUJ Rence şifâ ve derde deva ol verür ki ve tuḥaf-ı taḥîyyât ve dürüd u şalavât ol mürseller serveri peygamberler hâtemi Muhammed Muştafâya şalavâtü'llâhi ve selâmu-hu 'aleyhi ve 'alâ âlihi ecma'îne. Amma ba'du müsewid-i beyaz ve aḥkar-ı 'ibâd Ishak bin Murâd aşlaḥa'llâhu şânehu diledi ki bu ellerde buhnur ve daḥi Türkî dUinde adı bilinür Edviye-i Müfrede'i cem° edüp bu beyaz içinde sevâda getüre; mizacından, hasiyetinden ve menfa'atinden ve mazarratından ve işlâh-ı zararından Türkî dilimce şerh eyleye. Bes hurûf üzerine Gerede (2a) kal'asının katında Arkut tağmda Peygamber hicreti târihimin yedi yüz toksan iki yılında cem° olındı. Ve bu risale iki kısımdur: evvel kısım bu otları zikr eyler, ikinci kısımda biraz muhtasar ve müfid 'ameliyesinden zikr eyledük, tâ ki bu risale kâmil ola ve bi'llâhi'l-'işmeti ve't-tevfîk.

EBEM GÖMECÎ dedikleri ot ki fârsîce adı ħorperestdür ve penîrekdür ve 'arabça anfa ħubâzî derler ve Şâm'da ol bostânîdür, ekerler, anda anfa mulûhî-yâ derler, andan aş eylerler ve Şâm kavmi anfa rağbet ederler, yerler, ol ebem gömecinden bir dürlüdür ve dükeli bir cinsidür. Mizâc şovuğdur, biraz telyîn vardır. Yağ ile bâdemile bişürücek yeyicek eski öksürüğe müflldür ve ma'de'i arıdır. Mu'tedil hazmı var. Nemle ve ħumre rencige şifâdur. Yapracağını döğüp zeyt yağma karıcağ od göynüğine yağı ederlerse fâyide eder ve eğer anı kaynadup şuyım dağı butûl ederlerse yarar. Ve eğer biregünüfi dış eti yense ve ağzı koğsa yaprağından bir kaç kez çiyneşe tükürse etin bitürür ve koğusun giderür, ve eğer toğmını sarımsağıle döğüp nemle üzerine dürterlerse, kurudur, ve eğer kimse ziyânlu otlar yemiş olursa dibini yaprağıyla kaynadalar yeyeler ziyânın men' eder, ve eğer ağulu nesneler dağı yemiş olursa fî'l-hâl kuşdurur giderür, ve yaprağı zeyt yağıyla ovup merhem bigi eylerlerse aru sokmış yere vursalar ağusun- çeker zahmetin giderür.

(2b) DİLKÜ ÜZÜMİ ki pârsîce adı engür-i rûbâh ve 'arabça 'anebü's-şu'-lebdür, şovuğdur kurudur ve ol iki dürlüdür: biri muħaddirdür bengî eder ve birisi kattâldur öldürür. Ol ki bengî eder uyku getürür, on dâneden artuğ yerlerse ziyân eder ve şuyından içseler ya bir kaç kez gargara eyleseler boğaz ağrısının giderür ve eğer kâsnî şuyım ve râziyâne şuyım katup içseler boğaz ağrısının giderür ve ziyânın men' eder, ve eğer anı kaynadalar, kefin alalar, yigirmi direm şuyından içeler istiskâyı giderür ve ol kişiyi ki ma'desinde şiş vardır, içüreler, menfa'ati vardır. Ve ol ki öldüricidür, anı yemeyeler, anı yakulara hare edeler. İssiden olmuş şişlere anı isfidâcile, gül yağıyla kanş-duralar, üzerine vuralar, şişini gidere ve eğer andan kimse yemiş olursa, ki ziyân eyleye, islâhı kusmağıle yoğurt yemegile ve anîsün ve badem yağı ve semüz tavuğ şörvâsm içmegile ola.

ÎT BONCUCI ki afa pârsîce sibîd-i mûhre ve 'arabça vada' derler, şovuğdur kurudur. Kaçan 'avrat toğurmasa anı göyündüreler, 'avrat tütü-nüne otura, tîzcek toğura. Kasuğ ağrısına dağı kefaretdür, dutıla işlemeye, eğer döğeler, sirkeyle içeler, talak ağrısının giderür. Ve eğer anı döğüp od göynüğine yağı ederlerse hoş ola, ve eğer anı göyündüreler bezden geçüreler, göze sürme çekeler, çöngelmış gözle cila verür; ve bevâsîr olana ve içinden kan gidene yavlağ eyüdür.

(3a) ETLER. Resul şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki etlenin eyisi oldur ki sünüğe ulaşığ ola. AT ETİ issidür, andan koyu kan haşıl olur, kalan etlerden tîz siñer; amma az yeyeler ki ma'dede ağır gelür ve ol sevda tevellüd eyler. OĞLAK ETİ mu'tedildür, dağı tîz siñer, kuzu etine yakındur.

Semiz kişilere koyun kuzu etinden yegrekdür. BALIK ETÎ tâzesi şovukdur terdür, âvâzı şâfi eder, yumşadur; amma balgâmı tevellüd eyler. Yılan balık issirekdür, erlik suyun arturur ve dükel balık cimâ'a şehvet getirür ve kuru balık issidür, kurudur, ağulu nesneler yemiş kişilere müfiddür ve kuduz it taktığına yılan ve cayan sokduğuna. Taranc balık issidür, kurudur, iç geçürür, azacuk yeyicek sevdâyı yufkaldur, rubu° sıtmasına yarar, amma talağa ziyan eder ve ma°de'i fesada verür. BEDNUS anuñ şörvâsı kuhnc ve ra°şe ve şubat ve zıyku'n-nefes ve bendükşeler ağrısına muvâfıkdur ve ma°de yelin giderür. Eğer bir direm bednus tersini iki direm darçinî iki direm köknâr için dögeler, karışduralar mey-i buhteyile içüreler, şol kişiye ki bögreginde ya şuyı yolında taş bitmiş ola, arıda, çıkara. Ve eğer kettân tohumunun lu°âbın bile katarlarsa ne ki mesanede ağrı var ise gidere ve yılan ve cayan sokduğuna ve kuduz it ısırduğı yere bednusu yarup vururlarise şovuduğınca bir daği vuralar, üç keze değin ziyanın götürür. TAVUK issidür ve anda kuvvet vardır (3b) ma°dede ağırdur. Çok yeyicek ziyan eder. Yumurtlamaduk tavuk etin yemek inen latîfdür. 'Akıl tîz eder ve dimâğun gevherin arturur ve menî çok eyler. Tavuğun yumurdasını, ki içinden tavuk çıkmış ola, dögeler, anun beraberî hâcerü'l-yahüd katalar, bir kaşuk mey-i buhteyile ya süciyle içüreler, sidük yolında biten taşı arıda gidere; ve eğer tavuğı yarup katı şişlere yaku edeler ve tavuğun beynisini, burun kanın turğurur. SERÇE mu°tedildür, dükeli kuşlardan anun eti yegrekdür, dimağı andur, fehmi tîz eyler ve cimâ° şehvetin getirür ve °avratların südin arturur. Ma°dede yiynicekdür ve şayruluğdan durmuş kişilere muvâfıkdur, kuvvetlerin tîz getirür.

II

BÂBU'S-SIN

(20b)

SÜDLER. AT SÜTÎ hayzı sürer ve sidük yolın açar ve karnı yumşadur ve eski öksürüğü giderür ve dişler ağrısına dem-be-dem mazmaza edeler nâfi°dür. EŞEK SÜDÎ yavuz şayruluğlara sil gibi içürseler ve daği diğ gibi cüzâm gibi bunlara beñzer şayruluğlara içürseler yarar ve dükeli südlerden ol tiz siner ve fâyidesi belürür. DEVE SÜDÎ tazesı içecek karnı bağlar, amma gerü tiz açılır. Ve devenün kığını ezüp südine katıcak ki içeler istiskâya nâfi°dür; ve şaru suları içden sürer çıkarur. SIC-IR SÜDÎ yağlurak ve koyurakdur, gerü kalan südlerden geç siner, issi mizâclulara ziyanı var, ve kulunc tevellüd eyler. Islâhı hâm balile yeyeler. °AVRAT SÜDt dükeli südlerden ol yegrekdür

ve adanı mizacına ol muvâfıkıraqdur. Ma'deden tiz iner ve gevde'i berkidür. Ve kuru şayruluklara yarar: cüzâm ve sil ve diğ sıtmalar gibi. Ve eğer göze tırmazsalar ağrısına eyüdü. KOYUN SÜDÎ öksürüğe nâfi'dür, ve yelleri sürer. Ve kağı endanı ki anuñla ovalar yoğnaldur. Teni andur. Uyuza ve gicige dürteler giderür. Ve eğer südile balile yeyeler tçegüde başı berti oñuldur ve katı hıkları sürer, ve eyü gıdâ verür, ve dimağı arturur. Şâşşa ki °avrat südi ola ki dükeli südlerden aşşilidur ve kıocalarda olan uyuzu ve gicigi giderür ki şekerüe içeler ve yavuz rengini gökçek eder ve semirdür. Tâ hadde-deki peynir şuyın işe ilticek semirdür. Ol bir rencdür ki bağarsuğun şıyrundusu tiz şafrâyile ya tuzlu balgamile gider, dağı bağarsuk dericügi kanar ve başağı olana menfa'ati vardır. Ve ağulu nesneler yemiş kişiyeye içüreler menfa'ati vardır. Bene tohmı gibi ki yemiş ola ziyanın giderür. Ve südi çok içmek ziyan eder. Dağı yavuzu oldur ki süd bayat ola ve fesada gide katı ziyanı vardır. Islâhı oldur ki sirke'i memzüc edeler ve içeler. Ya beş dirhem kun yarpuzu döğeler içüreler, ya hoz peynir eyledükleri mayadan yedüreler ki tizcek ol süd anda peynir ola ve bağlana ve çevre tamarlara gitmeye. KEÇİ SÜDÎ şovukdur yaşıdur. Kattâl issi otlar yemiş kişiyeye içürseler ziyanın giderür, def eder. SÜD ÇÜRÜĞİ şovukdur kurudur, karnı geçürür ve ol müberridür, yüreği şovudur; ahlâtufi tizliğin giderür ve sidük (21b) yolın açar; ve issi sıtmalara nâfi'dür; ve mu'tedil kan tevellüd eyler ve susalığı giderür.

SÜDLÜGEN issidür kurudur, galiz balgamları gevdeden andur. Eğer beş kıratı andan yeyeler şaru sultan gevdeden andur; ve istiskâya aşşidur. Şabrile türbüdile kancak balgamı ishal eder. Ve anuñ bir dengi şerbetdür, mukle ve segbîbah ve uşak ve kırt tersin katıeak kulunç açar ve anı edviyeye katıeak bir gece süde ısladalar, yârendesi ol südi dökeler ayrıuk süde ısladalar üç keze değin andan edviyeye katalar ki ziyanı bätıl ola. Ve anuñ artuğı ki haddinden taşra ola, ıslâhı kaymağıledür ve yağlu ta'âmlariledür.

SÜCLİ issidür yaşıdur. Ândan i'tidâl ile içicek harâret-i 'azîziye'i arturur ve gönli şâd eder ve tene kuvvet verür, ve ta'âm arzûsın getürür, ve ta'âmı sinirir. Ol ki ağıdur, eşlügi azdur ve gıdâsı yeyniredür ve mestiligi tiz geçer; ve ol ki kıızıldur bunun hilâfıncadur; ve ol ki dadı datlıdur tiz siner ve karnı geçürür ve balgam! kişiyeye müfiddür; Ve ol ki ekşidür, kâbızdur, bunun iljâfıncadur, şafravî kişiyeye müfiddür; ol ki koyudur, çok gıdâ verür, geç siner ve ta'âm iştihâsm giderür; ve ol ki tırudur, bunun hilâfıncadur, amma yel eyler; ve ol ki yavuz kıokuludur, yaramaz ziyan eyler, eskidür, kıızdurur ve eskidükçe eskiliğın arturur. Yeğreği oldur ki ne yeni ve ne eski ola, şanı ve reyhan! ola, kıokusu eyü ve şaflı ola, aña mu'tedilü'l-kıvâm (22a) derler.

Böyle olsa beli berkidür, şehveti arturur, ta'âmı yedürür ve eyü siñer. Ve göz ağrısın ki, balgamdan ola giderür. Ağulu nesnelerden saklar. Memzüc içecek, ki i'tidâl ile ola susalığı giderür, gönli açar, gıuşsa'i zâ'il eyler, karnı yumşadur ve sidük yolın açar, meşâne'i andur. Sağlığı saklar ve ba'zı rencleri sidük yohndan andur, bevl eylemegile sürer, çıkarur ve şifâ haşıl eder. Çün ifrâtile içeler 'akla ziyân eder, bağır ve talağı bişürür ve meni azaldur ve cima' şehvetin zâ'il eder, ve ta'âm arzüsm giderür, ve unutsakhk getirür ve sinirleri süst eder ve gözi tündürür ve ısıtmalar ve sara' ve sekte ve fâlic tevellüd eder ve boğaz ağrısın getirür, olur ki mefâcân ölümün getirür. Ve anı açla içmeye-ler, ya cimâ' ardınca tızcek içmeyeler ki hunnağ mütevellid eder. Ve islâhı kan almağıle ve kuşmağıle olur. Ve issi mizâclu kişünün humarı, koruk yeme-gile ve nilüfer yiylemegile ve ekşi nâr, alma ve şomağ aşın yimegile def' olur. Ve mârül dibi dağı yavlağ hoşdur ve şovuk mizâclu kişünün def'-i humarı şeker-i pâluze yimegiledür; ve üzüm şuyı ki şiredür, şâfi edeler ve güneşe koyalar ki kaynaya, kefin alalar, andan sonra toprak vuralar ki oturuşa, bir dürlüdür. Ve eğer hardal katarlarsa ki kaynamaya fukahâ mezhebinde helâl dur ve dağı helâl ki imâm-ı a'zam mezhebinde amin ibâhâtmda hiç şübhe olmaya. Oldur ki kaynadalar, müselleş edeler, şan'atı budur ki: tatlu üzümü çöpinden arıdalar dalğı (22b) sıkalar, şire edeler, ve kazan içinde şol kadar kaynadalar ki üç ülüde bir ülüsi kala. Andan sonra yigirmi ülüsine bir ülü şeker ya bal katalar ikiledin cüş vereler ki kıvama gele. Sırçalı kaplara koyalar, dura. Hacet vaktında bir kaşuğına üç kaşuk şu katup ezeler ve gülâb katup içeler. Süci menfa'atinden yegrekdür, fâyide ede. Ve eğer dağı enfa' isterlerse maz-takl ve za'ferân ve sünbül ve cevz-i bü ve zencebıl ve dârcînî ve 'üd-ı hindi, her birinden beraber dögeler miqdârınca, şon kaynamasında beze bağlayalar, bile kaynadalar. Kıvamından sonra ol bezi çıkaralar. Müselleş içine katı katı sıkalar ki kuvveti müsellese çıka ve karışduralar, andan saklayalar ki pirlere 'azım fâyide-i nâfi'dür.

m

Bu za'if şöyle der ki bu risalede zıkr olman (43b) otları seçe çıkara, kankısı kankı hastahğa münâsibdür aynı ayru yaza, ta'yîn eyleye. Ve anlar ki hacet ola bunda göreler, kankı ot matlûbise ol otuñ adını bunda bulalar, ve ol harfün bābında göreler. Nice eylemek gerek göreler: eğer içmek, eğer yaku eylemek, eğer dürtmek gerek, ve eğer dağı nesneler katmak gerek. Vaz'ını ve veznini okuyalar, göreler, aña göre isti'mâl edeler. Tâ hacet vaktında bu kitabı başdan başa okımayalar, hacet olmaya. Tızcek, genezligile matlûbı

bulına, maşşüdü hâşıl ola. Haq celle ve 'alâ nâfi' müfid edüp, derdlülere deva ve reclülere şifâ vere iuşâ'llâhu ta'âlâ. Ve bu za'îfi hayır du'adan unıtmayalar bi'llâhi't-tevfik. EVVEL ne ki baş ağrısına muvafık ve anı münâsib otlar bunlardur: oğlan aş, acı bâdâm yağı, anisün, pâpâdye, benefşe, sarı sandal, tatranbü, gârikün, kabak yağı, koruk, kişniç, mârûl tohumı, nilüfer, ŞOVUK-DAN OLANA katran, hıyarşenber, kızıl gül, kunduz taşığı, mahmude. VE TULÜN AĞRISINA, ki şakika derler, bunlar muvâfıkdur: ikلیل'l-melik, pâpâdye tojımı, besbâse, hatmi, hıyar şenber, 'anber, za'ferân, nilüfer. KULAK AĞRISINA bunlar muvâfıkdur: acı bâdâm yağı, turp yağı, tütüyâ, cüfân, çögündür, sirke buharı, sumak, finduk yağı, katran, •, kenevür tohumı yağı, mazu, dilkü yağı. GÖZ AĞRISINA bunlar muvâfıkdur: eğir, tütüye, (44a) sirke, sumak, gülâb. KULAK DÎBİNDE OLAN ŞİŞE bunlar muvâfıkdur: yabanda biten râziyâne'i dögeler, tüzile kaşşuduralar, üstine vuralar. RU'ÂFİCÜNA bunlar münâsıbdür: ısırgan diken, badrak, tavuk beynisi, kişniç, kendene, kemmün, gügercin kam ve yumurdası ve yeşil zâc ve burun kanın yumurda katıp içine alalar ve oda koyalar, göyüne, sahk edeler. Ve mâsüreyile gene buruna üfüreler, katı bağlana bi-izni'llâhi ta'âlâ. Eğer burun kanı dinmese yeşil mermeri oda koyalar ki kıza, getüreler, sirkeye katarlar. İki direm andan, dört direm zâc, altı direm şap, bir denk kâfur, aynı aynı dögeler ve dükelin kaşşuduralar, ve bir pare bezi fitil edeler, ve ol otlara bulaşduralar, buruna soğalar, fil-hâl kam dura. Bir dürlü dahi mizmer dedükleri mâsüreyile buruna uralar, kanı bağlana. AĞIZ AĞRISINA bu otlar muvâfıkdur: ılğun yemişi, böğürtlen, topalak, sinirlüce yaprak, sığır dili, 'aşfür, kebâbe, kişniç, gil-i ermeni, mazu. AĞIZ KOKUSINA bu otlar yarar: ebem gömeci, ılğun yemişi, tarhun, topalak, deniz köpüğü, zerdâlû, tatranbü, 'anber, 'üd, kerefes, kişniç, cevz-i bü. DIŞ AĞRISINA bunlar yarar: ebem gömeci, ılğun yemişi, at südi, beg börki, böğürtlen yaprağı, çınar kabı, sirke, sanmsak, şaru boya, kebere, noh'üd şuyı, encir şuyı, bâdâm yağı, tarhun tohumı, tuğ şuyı, hıyar şenber, kişniç, güyegü otı, mercimek, nisadır. BOĞAZDAN KAN GELDÜĞİNE bunlar (44b) münâsıbdür: yılan bıçağı, sabır, müm, mercimek, mersin. ÖKSÜRÜĞE yarayan otlar bunlardur: ebem gömeci, at südi, isfinâh, oğlan aş, bâdâm yağı, burçak, benefşe, turp, haşhaş, erişte, şirügan, sığır dili, kabak, katran, kavak yemişi, kelem, keşire, mârûl, mâş, mülühiyâ, nişeste, nefit. DOMAĞIYA muvafık otlar bunlardur: çörek otı, dârcinî, kettân tütünü, şanmsak, mârûl, nişeste. YÜREK DİTREMESİNE muvafık bunlardur: ak sandal, ağaç kavunu, bilâdi kemmün, sığır dili, tatranbü, 'anber, 'üd, kâsnî, kelem, kehrübâ, müşk, nâr.

IV

İKİNCİ KISIM Kİ MÜŞTEMİLDÜR TİBBUS 'AMELİYESİNE Kİ
MUÇTAŞARDUR MU'ÂLECEDEN

Dört makâledür. MAKÂLE-t EVVEL şûdâ^c ve şakîka ve devâr mu'âlecesin ve sebebin ve 'alâmetin bildürür. Bilgil ki baş ağrısı ya issiden olur ya şovukdan olur. Amma ol ki (47a) issiden olur ya kan galebesinden olur ya safrâ çoklığımdan .olur. Kan sebebindendür, 'ALÂMETİ oldur ki yüzünün rengi kızıl ola, ve gevdesi issi, ve tamarları yoğun ola, ve ağız dadı tatlı ola. 'İLÂCI oldur ki kan alduralar ve hacâmet êtdüreler ve şovuk nesneler yedüreler. Alma şarabı ve 'unnâb şarâbı ve temür hindî şarâbı ve hummâs şarâbı ve şekerile 'unnâb ve şekerile bezr-i katfinâ ve şarâb-ı nîlüfer va benefşe şarâbı gibi. GIDA cevâv ve isfinâh aşî vereler. VE AMMA ol ki sebebi safrâdur 'ALÂMETİ oldur ki beniz şaru ve ağız acu ola , ve katı şuşaya, ve bevli şanı ve tun ola 'İLÂCI oldur ki şovuk ve yaş nesneler içirler: karbuз ve hıyar gibi. Ve tohmegân südin şekerile içürmek hem müfiddür. Ve ekşi nâr ve ekşi yoğurt yemek hem aşşidur. Ve kan aldurmayaalar ve için işledeler temür hindi ve erük ve 'unnâb Ve sîstân ve terencübîn ve hıyar şenber ile, ve başına söğüt suyu ve gülâb ve sandal ve kâfur dürteler. VE GIDA hem cevâv ve ısmâh aşî ola. AMMA eğer 'illet şovukdan olmuş ola, sebebi sevdadan ya balğam-dandır. Ol ki sevdâdandır 'ALÂMETİ oldur ki yüzünün rengi karasağı ola ve gözleri içirü batmış ola ve nabzı za'îf ola ve ağız dadı ekşi ola. 'İLÂCI oldur ki için işledeler kara helîle ve eftîmün ve ğârikün ve ustuhûdusile. Ve başına bâdâm yağın iledüp dürteler. VE G-IDÂ 'aşfür tohumın südile nohûd müzevveresin vereler. Ve dimağı habb-i bârec ve habb-i şabrile arıdalar; işbu habbi vereler sevdâyı ishal eder ve başı mâdde-i sevdâvîyyeden ziyânsuz arıdur. ŞİFÂTİ budur: eftîmün iki direm ğârikün ve kazınmış türbûd ve besfâyic ve ustuhûdus birer direm bu dükelin dögeler ve harîrden geçüreler ve râziyâne şuyile yoğurup hablar eyleyeler ve yedüreler. Bu cemî'i bir şerbetdür. VE AMMA ol ki balgam ğâlib olmakdan ola 'ALÂMETİ oldur ki yakusı çok ola ve başı ağrır ola ve ağız dadı tuzlu ola ve yüzünün rengi ve sidüginün rengi boz ola, ve nabzı az bulına. 'İLÂCI oldur ki habb-i şabrile ve habb-i şebyârile tabiatın ishal edeler ve iyâricâtîle gargara etdüreler ve sirkeyle ve yağile başı ısladalar, ki anda merzencûş kaynamış ola. Ve müşk yiyledeler. Ve gıda nohûd şuyın vereler 'aşfür tchmmun içiyle. Ve serçe şörvâsı dahi eyüdü.

SERSÂM 'İLLETİ: ol bir şişdürki başın içinde olur, ya kandan ya Safradan olur. Ol ki kandan olur, 'alâmeti oldur ki yüzi ve gözi katı kızıl ola,

ve dili üsti iri ve nabızı kavî ola, ve bevli kızıl ve koyı ola, ve burundan gâh gâh kan tıma. Ve aydınlık sevmeye, ve tiz katı ısıtması ola, (48a) baş kaldırılmaya, ağrıya, ve sözünü karışdura. 'İLÂCI: 'ület berkişmez ve nabızı za'if olmazdan evvel kîfâl tanlarından kan alduralar hastanın kuvveti mikdârma. Andan için işledeler erük ve 'unnâb ve terencübîn ve sîstân ve buyan dibi şuyıyla. VE Ğ-IDÂ benefşeyle cevâv vereler mayhoş nâr şuyıyile, ve kabı çıkmış mercimek bâdâm yağıyla yedürmek daî eyüdü. AMMA ol ki safradan ola, 'ALÂMETİ oldur ki yüzün rengi ve gözleri ve dili şaru ola, ve nabızı tîz ata ve sidüğü ot renklü ola, ve uyımaya, ve şuyı çok içe ve hezeyan söyleye, ve 'aklı gâh gele gâh gerü gide. 'İLÂCI oldur ki basma çok çok simsim yağıyla gül yağı dürteler, ve benefşe ve kabak çiçeği yağma başı garq eyleyeler, tâ dimağı kuvvetlene, mâdde'i kabul eylemeye. Ve tabî'atı matbûh fevâkihile ishal edeler ki şif âtı budur: sinameki yedi direm, benefşe yakırı beş direm, kâsnî tohumı ve nilüfer üçer direm, 'unnâb ve sîstân ve kara ekşi, erük yigirmişer dâne, temür hindi on direm, kızıl gül yaprağı, şaru helile ve kabili helile ve kara helile dörder direm, yüz direm şu içinde bişürel, tâ yüz direm mikdârı kala. Heliklerden artuğun otları döğüp harîrden geçürüp bu bişen otları bezden süzdükten sonra üstüne ekeler, ve hıyar şenber içi, terengübîn on beş direm. (48b) Bunları otları şuyile ezeler. Mecmû'ın birbirine katalar ve hastaya içürel. Bu kamu bir şerbetdür. ĞIDÂ cevâv vereler ki erükle bişmiş ola. Ve eğer 'illeti uzayasi olursa etmek vereler, koruk ve ekşi nâr şuyına banup yeye. Andan sonra ısınâh müzevveresin vereler.

UYKUSUZLUK 'İLLETİ. Bu 'illet iki hıltıdan taşra degüldür: ya issi hıltıdandır ya şovuk hıltıdandır. Ol ki issi hıltıdan olmuş ola 'alâmeti oldur ki sidüğü kızıl, nabızı tîz ve uykusuz ola. 'İLÂCI oldur ki benefşe yağın, kabak yağın, haşhaş yağın hastanın başına dürteler 'avrat südiyle ve matbûh yedürel. Kara helile ve eftîmün ve ğârikün ve şakmûniyâ. Ve ğidâsı mâş ola bâdâm yağıyla. Ve ammâ ol ki sebebi şovuk hıltıdandır, 'ALÂMETİ oldur ki ağzından selyâr gele, ve gevdesi yeşil sıfat ola, ve nabızı za'if ola. 'İLÂCI oldur ki başına pâpâdye yağın ve bâdâm yağın dürteler, ve keçi südin dürteler, ve kara helile ve eftîmün ve ğârikün ve hıyar şenberle matbûh içürel; ve sirke yağın vereler; ve firik şörvâsın yedürel.

KATI UYIMAK. Bu 'illet iki hıltıdan olur; ya balğamî ya sevdâvî. Balğamî oldur ki yüzü rengi ak ve semüz olur. 'İLÂCI oldur ki habb-i kûkabâ ve habb-i ıştamîlmfkün ve fulûniyâyı sahk edeler, birbirine karışdurup burından uralar. (49a) Ve ğidâ yaban kuşları etin yedürel. Amma ol ki sevdâvidür, 'ALÂMETİ yüz rengi karasağı ola. 'İLÂCI ğârikün ve eftîmün

tabibin içüreler. Ve iyâric düfis ve iyâric erkeltânîs vèreler. Ve ğıdâ firik şör-vâsın yedüreler.

SEKTE. Bu "-illet cemî'î a'zâ hîsden ve hareketden kalmakdur. Ve ol südde-i tâmmenden haşıl olur ki butûn-ı dimağda vâkı' olur. Dağı ol südde-i hayvanı yürekden başa çıkmağa komaz. Ve rûh-ı nefsanîyi dimağdan cemî'î a'zâyâ yetişmekden men' eder. Ol hâlde marîzda nefesden artuk aşlâ hareket kalmaz. SEBEBİ hılt-ı balğamlıdır ki ğalîz ve lezic ola. Ya kan bedene ğalib olmakdur, ve dimağı ve cemî'î şerâyîn kan ile tolu olmakdur. 'ALÂMETİ: ol sektenin ki sebebi ğalîz ve lezic balğamdur, baş çekzinüp ağır olmak, ve kulak çiftlemek ve gülmek ve cemî'î beden seğrişmek ve çok uyuyup dişlerin kırcılatmak ve tamarlan dolu olup mecmû'-ı etrafı şovuk olmak, sümügi ve tükrügi çok olmakdur. Kaçan saña müşkil olsa, bilmesen ki meskût diri midür ya ölü midür, kapağı kaldur, nazar kıl. Eğer gözinün kapağı çukura düşmişse ölüdür. Ya atılmış panbuğı burnı önine ko, eğer deprenirse diridir, deprenmezse ölüdür. 'İLÂCI yedi güne değin nesne etmeyeler. Andan sonra bir pâre yeñi zeyt yağına banduralar dağı iyâric (49a) faykarâya bulaşdurup ljustanın boğazına sokalar, tâ ki kuşa. Ve müşk ve kündüs ve çörek otı ve zîre ve harbak ve fulful, bunları yumşak döğüp masüre ile bununa uralar. Andan sonra anıson ve râziyâne tohmı ve sığır dili üçer direm ve gül-engübîn on direm, mecmû'ın kaynadup, süzüp her sabah içüreler. Gıda nohûd ile 'asfur tohmı içiyle serçe şörvâsın vereler dârçînîyle. Ve her haftada bir kez ya iki kez kuvveti mikdânınca başını ve dimağını habb-i iyâric ya habb-i lüğâzile andalar. Ve eğer bu 'illet mâtde-i demevîden olursa 'ALÂMETİ tamarlan tolu olmakdur, ve marîzun benzi kızıl olmakdur. Gâh gâh bunundan kan tamlamakdur. 'İLÂCI baş damarından kan almakdur, ve baldırından hacâmet etdürmekdür. Ve başı ve dimağı habb-i benefşeyle andalar. Cıdâ: mâş müzevveresin yedüreler nohûdile. Andan sonra hukne-i leyyineyle mu'âlece edeler.

TEŞENNÜC 'İLLETİ. Bu 'illet tamarlar çeküldüğinden olur. Balgam yaşlığından ve mizâc yaramazlığından olur. 'İLÂCI: iyâric faykarâ ve iyâric lüğâziyâ ve tiryak fârûk ve ma'cün-ı belâdır yedüreler. Ğıdâ: serçe şörvâsm vèreler ve eski süci içüreler.

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
الانتشار	^ -^ d>	göz büyümek
الخدر	١٣١ ٤ x t ^	endamlar uyuşmak
•uJI	ریش سر	baş başı 'çıban başı'
»JUI	غدد	béz büyümek
الخنزير	رنج خوك آنكه بر كرون و ز ا بهل پیداشود	-
التؤلول	١٣١	sinil
JIÜII	jL) C - J ^silSLt	el ayak yarılmak
-JUI	<•	irin
Jjz^il	«JJJJ	şaru şu
;'AII	*i'J^-	kanlu şu
*tj\ £J/V	JLI JJI	öyken ağrısı 'zatürrie'
ذات الجنب	١٣١ IJJ	eyegüde verem olmak 'zatülcenp'
الشوصه	ج>-UI	hicâbda şiş olmak
القلاب	JI jzj	yürek ağrısı
الكباد	د جكر JJ	bağır ağrısı 'karaciğer iltihabı'
الداخس	د ناخن JI	kırılğan 'dolama*
LJI jJ*	Jlj IJI	uyluk ağrısı 'siyatik'
الخدرة	jzj پشت	arka ağrısı
القراد	IJJ شكيم	karın ağrısı 'ülser'
«Jl» والدرب	*W> I J J	ma'de ağrısı
LMOJLI	*S\U £k*>	kavukda taş olmak
الورم	O-U	çiş
المفص	•I^o ن ناف	göbek burmak
»JI	öa_ ^" jüt	kusmak
4UÂJI	<IJT	kabarcuk

FiTEŞRİgl'L-A'2ÂÎ

الدماغ	JA«	beyni 'beyin'
عضو	ploSl	(maSrüf) 'uzuv, üy«'

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
عظم	استخوان	kemük
t	مغز استخوان	ilik
غضروف	••*JJI-	kemürdek 'kırıkdak'
•»V	پوست	deri
بشره	پوست بیرون	adamuñ taşrası 'dış deri'
الحاجب	JJ}	kaş
الهدب	*	kirpük
SjiliJI	ناخنه چشم	gözün pıñarı
الدمعه و العبره	پیچ. ibl	göz yaşı
المنخر	سوراخ بینی	burun delügi
الانف و الخرطوم	isrf	burun
القصبه	نای کلو	boğaz düdügi
<ü)l	لب	dudağ
الفم	دهن	ağız
i«£JI	بوی دهن	ağız kokuşu
>JI	کند دهن	ağız yıyısı
اللاهات	ملازه	tanıak
الجفن	پلك چشم	göz kapağı
الحلق	كلو	boğaz
الحنجرة	سر كلو	boğazlağı 'hançere'
UzH r	آب دهن	ağız yarı 'ağız suyu'
ui	ع*	selyar 'salya'
JljjJlJ JUJI	خیو	tükrük
idil	گوشت بن دندان	dişler eti
العاوج	خوره* دندان	çürümiş diş
ÖUI	زLj	dü
العكده و العقدة	بن زبان	dilün dibi
الصدر	سینه	göğüs
المعدة	جای طعام	ta'ânı turaçak yer 'mide'
الكبد	جگر	bağır 'karaciğer'
JUUI	سپرز	talak

Z.İKR-İ ESMÂ-İ EMRAZ BİR İSTİLÂH LUĞATI

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
İUII j (^»jil «U	ıSJW	sayruhk
المعجز	ذاتوای	güçsüzlük
الحمی	تب	ısıtma
المليث	تب کرم	issi ısıtma
SJUI	o jji j» ıJ	her gün dutan ısıtma
"الغب	fJJ jji JI <J	İki günde bir dutaa ısıtma
الرّبع	بج<» <J	dört günde bir dutan ısıtma
ı3"jil	^hj^i tSİlc-ni	i ^{QC} sayruhk
ÂijÂ\	"üjj" <-?*	yanduncı ısıtma
(f-üLII	IJ* >J	şovuk ısıtma
jijlI Xi5* J^I iT ile öT		üzen sayruhk 'müzmin'
JU-I	>; (IJW	'*ı' sayruhk 'akut'
الصداع	درد سر	baş ağrısı
الشقيقة	درد نیم سر	yarım baş ağrısı
الدراع	اثر تب	sıtma 'alâmeti
البرسام	سر سام	(ma°rûf) 'sathean'
المهل	کاهش	bağarsuk sıyrılmak
الرمه	درد چشم	göz ağrısı
القلاع	درد دهن	ağız ağrısı
JiLJI	>"JA 0>j	kirpük dökülmek
JUJI	4»^	öksürük
JJJIII	lihej	ıncıkırık 'hıçkırık'
jilOJI	^» ^ijf	baş çigziimesi 'baş dönmesi'
jül »TI	Jj j^ ÖA-LI	baldır şişmek

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
/J\.	زهره	öd
الريّة	شش	oyken 'ciğer'
الامعاء	رودها	bağarsuklar
il-ı	پی	siñir
العرق	خوی	der 'ter'
J^JI	رك	țamar
القانصة	سنگدان	kursak
الفؤاد	دل	yürek
الالية	v-3	kuyruk
الشحم	v,	iç yağı
/Jul	J-b" cJT	erlik âleti
الخصية	i >	yârenleri 'husye'
المني	آبمرد	erüfi şuyı 'meni'
المثانة	üUT	kavuk 'mesane'
76 a ^\	öla> j	oğlan yeri 'rahim'
المقعد	.ISi-ü	oturacak yer 'makat'
«IUı	jUj	kasuk
السرة	ناف	göbek
JMIH	ÜIJ	uyluk
الركبة	زانو	diz
JUI	-U	baldır
v^ll	پرٹول	topuk
Jrfl	پای	ayak
^ 1	بچه در شکم	karmdağı oğlan 'cenin'
السقط	بچه که میفتاد	düşdü oğlan
JiUI	کودک خرد	küçücek oğlan
الرضیع	شیر خواره	süd emer oğlan
البالغ	رسیده	erişmiş oğlan
الأمرد	ببریش	sağalsuz
jsyı	زنگندان سیر شده	dulunı derlemiş
المختط	خط آورده	sakalı gelmiş

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
المليحي	باريش	sağallu
الشاب	جوان	yiğit
الكهل	دموى	kırğıl 'saçına sakalına ak düşmüş'
الشيخ	پير	köca
الخرف	فرتوت	bunamış
الاهراج	لنك	aksak
الغليظ	ستبر	yoğun
الان	*ف^J^	ince
الحيوة	il>çlj öljl c3j\	tıfıdan ölinceye değin
السمين	فربه	semüz
الريا	سيراب	sulu
المليج	نمكين	tuzlu
الغث	لاغر	arık 'zayıf
النهيف	زار	aflulu arık 'nahif
الموت	مرك	ölüm
الحشاشه	باقىجان	camın şonı

Fİ'L-BUKÜLİ VE BA'Zİ'Ş-ŞEMERÂTİ VE GAYRÎHA

البقل	—	(ma ^e rûf) 'sebze'
الكرات	—	kendene
الكرفس	*فب	kerevüz
الهندبا	فـIT	yaban marulı
النتناع	پودينه	na ^e ne
الفرغ	خرفه	tohmegân 'semiz otu'
الحصرم	غوره	koruk
العتقود	خوشه	şalgam
العتس	شاخ درخت	budağ
الشوك	خار	diken
الفرع	مرشاخ	budağ ucu
الورق	برك	yaprak
الكزبرة	كشنيذ	kişniç 'kara kimyon'

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
الاسفناخ	سپاناخ	ispanak
LSOI	t»-»»••"	ıtornalan 'arap mantarı'
76 b < J Jaii\	انكور	üzüm
الطرثوث	شترغاز	yantağ
الخروع	بيد انجير	kene tohumı
النخل	درخت خرما	hurma ağacı
الزبيب	سيماب	jive 'cıva'
İñjil	AL. O.J.	(ma'rûf) 'tabii kurşun oksit'
بزر قطونا	اسپغول	bezr-i hatun 'çiğit'
J-iJI	پياز دشتی	yaban soğanı
lūJI	خیار	(m.) 'hıyar'
القشدة	بادرنك	şenhıyâr 'acur'
الشلجم	شلغم	(m.) 'şalgam'
الكرنب	كلم	(m.) 'lâhana'
السلق	چغندر	çögündür 'pancar'
ö\yJTİ\	بابوته	pâbâdye
شقايق النعمان	لاله	(m.) 'lâle'
√IJUI	پیغوس	sedef
الشبت	شبت	tırak otı 'dereotu'
الحنظل	خرزهره	Bücehl karpuzı
اللبلاب	عشقه	sarmaşık
المشمش	زردالو	(m.) 'zerdali'
الخوخ	شفتالو	(m.) 'şeftali'
الاجاص	آلو	erük
الأترج	؟»"	(m.) 'turunç'
الغبيراء	سنجد	iğde
الكمثرى	مرود	amrüd 'armut'
الموز	موز	(m.) 'muz'
الزبيب	موز	kuru üzüm
الكون	•J-J	kemmün 'kimyon'
الطرفا	كر	ılğun

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
الرازيانج	باديانه	raziyane
الزعرور	كوهنج	aluç
الجرجير	كيكيز	kerdeme 'tere'
جرجير الما	كيكيز آب	su kerdemesi 'su teresi'
المري	آيكامه	meri 'salça'
القرع	كلو	kabak
الباروت	كهرجله	(m.) 'barut, güberçile'
الحبو و الحباء	سمروغ	tornalan 'arap mantarı'
الصهبا	<J	süci 'şarap'
اللبن	JST	süd
الرايب	***'	yoğurt
المخيض	£»*	ayran
الصقرات	T'j*	çalkandur 'çalkama'
AJJI	4Sw*	tere yağı
ü*—"	ü*~*J	yağ
77 a >LJI	<u>-lil ijejj	sızmış yağ
الجبين	پنير	peynir
المصل	ترف	kurut 'yoğurt kurusu, keş'
الكريص	لوتة	(m.) 'çökelek'
البا	فله	ağuz
الانفحه	پنير مايه	maya
القراصيا	كلنار	kiras
الجلوز	چلغوزه	köknar

FÎ EŞYÂ'ÎL-MUÇTELÎFETÎ VE'L-ÂLAYÂTÎ

>JI	• • • V-	piñar
JJ\ , القلبيه	»U-	kuyı
SUill	>jIT	(m.) 'kanal, lâğım'
J- JI	>ijr ^h	kılıç
jî ^	d)UT«j	yay kirişi
القسي	ûlf	yay

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
السم	تیر	ok
الفوق	j'v-	ok gezi
النصي	چوب تیر	ok ağacı
الجمبه	b*j3	terkeş
L-üJl	چوب	ağaç
الخطب	هیزم	odun
التبن	.ir	saman
الحشش	.di* .ur	kuru ot
العشب	کیاه تر	yaş ot
الذهب	zj	altun
الفضه	سیم	gümüş
النحاس	مس	bakır
الصفیر	ıSJJ	tuç 'tunç'
الانك	سرب	kurşun
الشبه	EV.	(m.) 'piring'
الرصاص	ارزیز	kalay
الجنة	"5-	kalkın
القراضه	ریزه زر	altun uvağı 'altın tozu'

